3 1761 03555 2868

DB
923
P5
1938

RÉGI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS

A LEGRÉGIBB KORTÓL 1526-IG

IRODALOMTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉS

IRTA

PICK MIKSA

B
23
5
1888

BUDAPEST 1888

NYOMATOTT NEUMAYER EDÉNÉL

Ó-UTCZA 2. SZÁM

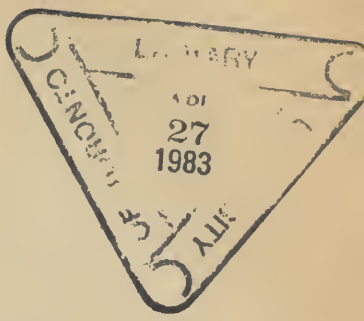

A magyar történetírás kezdetei.

Nincs nép, bármely magas fokán állott légyen is később a műveltségnek, tudománynak, mely azzal dicsekedhetnék, hogy legrégibb történetéről egykorú feljegyzések nyomán szerzett volna tudomást.

A művelt nemzetek is eleinte nagyon egyszerű, szerény viszonyok között éltek; küzdöttek a mindennapi kenyérért, s e küzdelemben fejlődött erejök, bátorságuk, későbbi hatalmok, és csak századokkal azután, hogy rendezettebb viszonyok közé jutottak, ébredt fel bennök annak tudata, hogy egykori viselt dolgaikat összegyűjtve feljegyezzék s a későbbi korra hagyják. És e feljegyzéseknek legelső kútforrása azon vitézi, históriás énekek, melyeket a népek dalnokai tartottak fenn apáról fiúra, s melyeket a nép is hallomásból tanult meg, de sokféleképen elváltoztatott és hagyományképen hagyott utódaira.

Ilyenek az úgynevezett mondák és történeti énekek. A mi népünk történetében is ezen tünettel

találkozunk, s azért állítom, hogy a magyar történetírás legrégibb forrásai a mondák és énekek. Bizonyítja ezt Béla király névtelen jegyzője, a ki nyiltan meg is mondja, hogy nem illenék „ha az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből — (mint az addig történt) — mintegy álmodozva hallaná.“ [1]

Hogy hunok és magyarok szoros nyelvi s e szerint nemzeti rokonságban is állottak egymással, az ma már kétségbe nem vonható históriai tény. S ebből kifolyólag mi természetesebb, mint azon állításunk, hogy a hunok története és történeti költészete, egyszersmind a magyarok története és történeti költészete is, s a hunoké mintegy kezdete a magyarokénak.

Hogy már a hunoknak is volt költészetök, voltak vitézi énekeik, melyekben ünnepélyes lakomák alkalmával elénekelték nemzetök viselt dolgait, kitünik Priscus Rhetornak, az Atilla udvarában megfordult görög követnek feljegyzéseiből, ki mint részrehajlatlan idegen érdekesen beszél a hunok költeményeiről, s azok tartalmát is ismerteti.[2] A történeti énekek megszülettek őseinknél is, mint minden népnél, mely-

---

[1] Lásd a Névtelent, Szabó Károly fordításában. (Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről, ford. Szabó Károly. Pest 1860) 2-ik lap.

[2] Lásd: Toldy Ferencz. A magyar nemzeti irodalom története. Pest 1851. I. köt. 29-ik lap.

nek napjai nem folynak tétlen egyhangúságban, hanem a hadi szerencsének hősi tettekre alkalmat szolgáltató változásai között.[1] A dalnokok énekeiket húros hangszer kísérete mellett adták elő, s a nemzet, mely ünnepein, lakomáin, szertartásainál hallgatójok volt, eltanulván fejlesztette, alakította, bővítette azokat.[2] E mondák kizárólag a nemzet élete fájából sarjadzottak ugyan, mindazonáltal akadunk bennök vonásokra, melyek más, még pedig nem rokon származású népek ősmondáiban is fellelhetők, s valamint nyelvünk legősibb anyagának egy része, úgy ezek is fajunk ősrégi érintkezésének bizonyságai az árja népcsaláddal.[3]

Őseinknek is voltak tehát történeti énekeik, s ezek Toldy szerint[4] két nagy mondakört, a hún és a régi magyar mondák körét képezték. Az első a hunok Európában viselt dolgait, hódításaikat, Atilla tetteit és birodalmának elpusztulását tárgyazza.

E mondákat a magyarok hozták vissza, bár bizonyára megváltoztatva, a IX. században Pannónia földjére.

E monda főbb részei a következők:

1. A hún és a magyar nemzet eredete; az erről

---

[1] Lásd: Beöthy Zsolt. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Budapest 1877. 7-ik lap.

[2] Lásd: U. o.

[3] Lásd: U. o.

[4] Lásd: Toldy Ferencz. A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Budapest 1878. IV. kiadás 23-ik lap.

szóló regének egyik része a gímszarvas és a nőrablás mondája. *Kézainál és Thuróczinál.*

2. A tárnokvölgyi ütközet. *U. o.*

3. A cesumauri ütközet, melynek érdekes részlete a gót Detrich homloknyilának regéje. *U. o.*

4. Atilla választatása a Hadisten kardjának mondájával. *U. o.*

5. A chalons-sur-marnei ütközet; e mondának egyik tagja Strassburg elpusztítása és a spanyol hadjárat. *U. o.*

6. Buda meggyilkoltatása.

7. Aquilea veszedelme; ehhez tartozik a gólyáról szóló monda. *U. o.* Erre már a keresztyén idő gyakorolt hatást.

8. Atilla utolsó mennyegzője és halála; ebből elváltozva eredt később népünknél a ma is ismeretes három koporsó mondája.

9. Krimhild csatája és a hún birodalom vége. *U. o.*

10. Csaba mondája.

Ezeken kívül vannak még régi iróinknál más mondák is feljegyezve, de azok határozottan külföldi eredetűek, míg a felsoroltak a nép körében keletkeztek, és történeti szempontból is sok tekintetben megegyeznek a história egyéb kútforrásaival,[1] és így bátran nevezhetők őstörténelmünk forrásainak.

A második nagy mondakör a hét magyarnak,

[1] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. I. köt. 33-ik lap.

azaz Árpádnak és hét társának viselt dolgait és hazánk elfoglalását énekli meg.

A régi magyarok is a zenét és éneket kedvelő népek közé tartoztak, a miről ezen művészetek iránti nagy hajlandóság még ma is tanuskodik. Ünnepélyes alkalmakkor, táborban, lakomákon sohasem hiányzott a síp, hegedű, czitera s egyéb hangszerek. Tanuskodik erről a Névtelen, de a külföldi Ekkehard is, ki a szentgáli kolostorban történeteket írja le. Legnagyobb szerepet mégis a történeti énekek játszottak, melyek Toldy szerint egyenesen a nemzeti történetírás helyét pótolták.[1] A Névtelen ezen, a harczosok között is folyton előadott énekeket kiemeli, s lenézéssel beszél a nép meséiről. Ez énekeket húros hangszer kíséretével adták elő, s erről neveztettek a dalnokok később is hegedősöknek. Ez a mondakör ismét két főrészre oszlik, az Álmos, és a Hétmagyar mondakörére.

Álmos mondaköréhez tartozik:

1. Álmos hivatása.
2. Álmos választatása.
3. Álmos Kievben
4. Álmos Unghban.
5. Álmos eltünése.

A Hétmagyar mondaköre terjedelmesebb: legismertebb részei:

1. Erdély elfoglalása Töhötöm által.

---

[1] Lásd: Toldy. U. o. I. köt. 34-ik lap.

2. Zalán futása.

3. A fehér ló regéje, azaz Pannónia megvétele.

A két csoport között nagy a különbség a történeti igazság és kritika szempontjától. Az Álmos mondája jóformán csupa költemény; egy álomban jósoltatott meg születése, jövő rendeltetése, és mikor meglátja az igéret földét, eltünik mint Mózes, kit népe, belépve Khánaán földére elveszt szemei elől, mint Romulus, kit az istenek az égbe ragadnak. A másodikban már sok bebizonyítható történeti tényre akadunk, természetesen ezek is fel vannak ékesítve számos költői, csodás mellékletekkel.

A régi magyar hős monda köré csoportosultak a X. századbeli kalandokról szóló mondák is, ezek közől azonban krónikásaink és a nép csak háromnak emlékét tartották fenn; ezek:

1. A Botond-monda.

2. Lehel és Huba veszedelme a jászok kürtjének regéjével.

3. A magyarkák, vagy gazmagyarok, vagy gyászmagyarok mondája.

Hogy e mondáknak történeti alapjok volt, hogy azokban valóban megtörtént históriai események emléke maradt fenn, bizonyítja az is, hogy történetirásunk legrégibb termékei, a Névtelen jegyző munkája és a képes krónika gyakran hivatkoznak reájok mint forrásokra: így pl. egy helyen azt mondja a Névtelen „ha jelen írásomnak nem akartok hinni, higyjetek a dalnokok

csácsogó énekének és a köznép hamis meséinek, kik a magyarok bajnok tetteit és háborúit mai napiglan sem engedik feledékenységbe menni.[1]

Magyar történetírás az Árpádok korában.

Kevés az, a mi az Árpád korban írt és létrejött magyar történeti munkák közől fenmaradt, s ez nem csoda, mert hiszen hazánk oly gyakran volt az ellenség pusztításainak tárgya, hogy csoda annyi irodalmi emléknek is fenmaradása. De, hogy voltak többen kik megírták a magyar nemzet történetét, s hogy e szerint számtalan munka lehetett, mely e tárgygyal foglalkozott, az kitünik Hartvik püspök szavaiból, ki Szent István életirásában mondja: „Cetera vero miraculorum dei prodigia, pro dilectione famuli sui coelitus ostensa non ideo quod fastidirem, non scripta dereliqui, sed quia non soli mihi pluit dominus, qui super bonos et malos solem suum clarescere facit: beneficiorum ipsius multiplicitatem cunctorum proficuo consulentem, innumeris sapientibus, quos Hungaria fovet el amplectitur, stilo declarandam commendavi.“[2]

Mint az őskorban, úgy a középkor első időszakában is, t. i. az Árpádok alatt, történelmünk nemzeti,

---

[1] Lásd: Toldy. U. o. I. köt. 36-ik lap.

[2] Lásd: Endlicher. Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli 1849. 191-ik lap cap. 24.

illetőleg magyar nyelvű forrásait a fennmaradt, a nép ajkain élt s a hegedősök által széltiben dalolt történeti énekek képezték. Ezek, kiket igriczeknek is neveztek, énekeikkel mulattatva bevándorolták az egész országot. Voltak olyanok is, kik állandóan a nagyurak s a királyok udvaraiban tartózkodtak, és számukra külön jószágok voltak kirendelve. És ezek nem csupán a régi énekeket őrizték meg és tartották fenn, hanem az újon keletkezetteket is, melyek t. i. az egykorú eseményeket énekelték meg. Ezekből származott a királymondakör, melynek nevezetesebb tagjai:

1. István király halála.
2. Béla herczeg párviadala a pomerán herczeggel.
3. Endre és Béla találkozása Várkonyban.
4. A cserhalmi ütközet, mely főkép László herczeget dicsőíti, ki egy fogoly magyar leányt ment meg egy kún rablótól.
5. Salamon király viszontagságai.
6. László király és Charitas.
7. Kálmán és Álmos.
8. Vak Béla és Borics. Mindezek Thuróczinál feltalálhatók.

Eredeti alakjokban nem maradtak ránk a királymondakör tagjai sem, s csupán deák krónikákból ismerjük ezek közől egynehánynak tárgyát.[1]

Hogy az egykorú, vagy közel egykorú írók is mennyire belátták ez énekek fontosságát, kitünik

[1] Lásd: Beöthy Id. munk. 13-ik lap.

abból, hogy mint történeti tényeket felhasználták krónikáikban, így Kézai és a Képes krónika compilátora.[1] A történet ez időben is, még nem códexekben, hanem a nép ajkán, hagyományban és énekekben élt, s hogy a nép minő élénk részt vett a közdolgokban, bizonyítja a történelem; így pl. a képes krónika mondja, hogy István király elhalálozván, egész Magyarország cziterája gyászba öltözött, s hogy három évig a hegedősök mindennemű édes zenéi elhallgattak, s fölötte hű szívvel keseregtek; és egy külföldi író bizonyítja, hogy a dalnokok a cserhalmi diadal éneklésében László és Géza herczegeket annyira magasztalták, hogy ez által Salamon király féltékenységét nagy mértékben felkelteték.[2]

A jó szerencse ez időből már oly történeti emlékeket is tartott fenn számunkra, melyek arra engednek következtetni, hogy az Árpádok alatt, úgy mint a tudományok egyéb ágai, a történetírás is megalapíttatott és buzgón űzetett. Igaz, ami e korból fenmaradt, az mind latin nyelven iratott, s ez könnyen kimagyarázható abból, hogy e munkákat a klastromokban írták, s azok is, mint a Névtelen, kik nem kolostorokban, hanem a királyi udvarban éltek, mind egyházi férfiak lehettek, s így a latint használták feljegyzéseikben.

---

[1] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. IV. kiad. 27-ik lap és 51-iki kiadás I. köt. 75-ik lap.

[2] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiadás I. köt. 47-ik lap.

Az ezen kori történeti tárgyú munkákat Toldy Ferencz négy csoportba osztja.[1]

Az *elsőhöz* számítja azon történeti feljegyzéseket, melyek a megtörtént dolgokat, részint akkor, a mikor történtek, jegyezték fel, részint utólagosan rendszertelenül irogatták össze. A királyi udvarokban tett ilynemű feljegyzéseket a tárnokmester őrizte, ezek lehettek az „annales chronici", melyekről Anonymus megemlékezik; és Toldy valószinűnek tartja, hogy ezek létesítését már István király kezdette meg, s azokban feljegyeztette a régi történeti hagyományokat is. Biztosat persze nem mondhatunk, mert az e csoporthoz tartozók közől egyedül a pozsonyi krónika maradt fenn, mely (997—1203-ig) szakadatlan sorban adja a feljegyzéseket. A zágrábi és váradi ily feljegyzések elvesztek. Ezekről alább még bővebben fogunk szólani.

A *második* csoportot a koriratok képezik, melyek egykorú, vagy majdnem egykorú dolgokat összefüggő elbeszélésben adnak. Ilyenek a fenlevők közől:

Szent Gellérd élete. Vita S. Gerardi. Endlicher id. gyűjteményében.

Szent Zoerard és Benedek élete, ennek írója Mór pécsi püspök 1036—1070-ig. *U. o.*

Szent István király nagyobb és kisebb legendája, Szent István herczeg ledendája, Szent Gellérd csanádi püspök élete, Szent László király legendája,

[1] Lásd: U. o. I. köt. 65-ik lap.

Szent Zoerard vagy Szent András hitvalló és Szent Benedek vértanu élete, s végre Piligrin passaui püspök levele a magyarok megtéréséről. Ezek is mind megvannak Endlichernél. Ezeket Szabó Károly szép magyar fordításban adta „Emlékiratok a magyar keresztyénség első századáról“ címmel, Pest 1865-ben. Szent István két legendája az ausztriai szentkereszti monostor XII. századi, Szent Gellérd élete, Szent Imre és Szent László legendája elébb a mondseei kolostor, most a bécsi cs. könyvtár XV. századbeli códexéből, Sz. Zoerard élete Surius Vitae Sanctorum című gyűjteményéből, Piligrin levele pedig Ludewig Scriptores rerum Germanicarum II. kötetéből vannak véve. Szent Gellérd életére nézve Szabó Károly még figyelemmel kísérte Batthyány Ignácz erdélyi püspöknek 1790-ben eszközlött kiadását is. Szent István kisebb és nagyobb legendája, továbbá Szent István élete a varsói, XIV. századi códexből; Szent Imre herczeg élete a mondseei és krakói códexből; megjelent még „Historiae Hungaricae fontes domestici“ című gyűjtemény I. részében, Pécsett 1881-ben. — Szent Imre élete Surius által változtatott szöveggel „Scriptores rerum hungar. varii“ című gyűjteményben és Schwandtnernél is megvan.

Rogerius apúliai olasz születésű, váradi kanonok siralmas éneke Magyarországnak a tatárok által való elpusztíttatásáról, melyet saját tapasztalásaiból ír le. Endlichernél és kitünő magyar fordítása Szabó Károlytól, „Magyarország történetének forrásai“ című gyűjtemény

II. füzetében, bő jegyzetekkel. Ugyanott van meg Richardusnak „De facto Ungariae magnae“ című jelentése, valamint Endlichernél is a Vaticán XIII. századi códexéből. Rogeriust Schwandtner is kiadta „Scriptores rerum hungaricarum“ című gyűjteménye I. kötetében, és pedig Thuróczinak két, brünni és ágostai kiadásához adott szövege szerint, de javítva.[1]

Spalatói Tamás salónai egyháztörténete, melyben a politikai történetre vonatkozó nagy érdekű dolgok is foglaltatnak. E részt Szabó Károly magyar fordításban adta fent idézett munkájában. Egész munkája megvan Schwandtner gyűjteménye III. kötetében. Tamás Historia salonitájából a tatarjárás története vagyis a 37—40. fejezetek Szabó Károly id. munkája II. füzetében magyarúl.

Tudomásunk van ezeken kívül még egy munkáról, Szűz sz. Margit életéről, melyet a pápa követei szerkesztettek, midőn Budán jártak, hogy e szent életére vonatkozó adatokat gyűjtsenek, de az elveszett.

A *harmadik* csoportba oly munkálatok tartoznak, melyeket bizonyos tekintetben már irodalmi temékeknek nevezhetünk, mert forrásokból dolgoztattak; ily források voltak az ép imént említett feljegyzések, a hősmondák és népdalok, s a külföldi írók munkái.

Ezek között az első helyet foglalja el nemzetünknek első történetírója, a minek ő maga magát is

[1] Lásd: Schwandtner. Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini. Bécs 1746—48.

nevezi. Ez Béla király névtelen jegyzője, röviden. Anonymus. Könyvének czíme „Gesta hungarorum“. Ebben a nagyfejedelmek alatt történteket beszéli el. Sokáig vitatkoztak a tudósok arról, hogy melyik Béla király udvarában élt, II. és III. Béla idejére utaltak sokan, de legvalószinűbb mégis hogy I. Béla idejéből való. Ez író bőven felhasználta mindazt, a mit a régi magyar mondák, a néphagyomány, a hegedősök, sőt a népdalok is fentartottak, mert daczára annak, hogy ő maga is azzal indokolja munkájának megirását, hogy „igen dísztelen és illetlen dolog lenne, ha egy ily főnemes nemzet a maga eredetét és vitéz tetteit a köznép hamis meséiből vagy dalnokai csácsogó énekeiből mintegy álmodva tanulná“ mégis ő maga is bőven felhasználja azokat miket a dalnokoktól, s a nép szájából hallott. A munka egész hangjából joggal következteti Szabó Károly[1] hogy a Névtelen testestől lelkestől magyar ember volt s a körülmények egybevetéséből azt is, hogy a királyi udvarnal élő főpap, s a király jegyzője volt. Munkája bevezető soraiból kitünik az is, hogy jártas ember volt az irás mesterségében, mert ő maga említi hogy a trójai históriát s a görögök hadait is megírta volt. Munkáját 57 fejezetre osztja, s kezdi Scythia leirásával, és végzi a honalkotás befejezésével. Bár latinúl ír, magyaros zamat vonul végig az egészen.

Ezen reánk magyarokra kétségtelenül nagybecsű munka több kiadást ért. Eredeti latin szövege a

[1] Lásd: Béla király névtelen jegyzőjének könyve.

bécsi császári könyvtárban van. Úgy látszik valamennyi kiadás ennek másolataiból készült. A legjobb Endlicheré, ki azt gondosan összevetette az eredetivel, s Bécsben 1827-ben adta ki, és bő előszóval s kritikai bevezetéssel kiséri. Munkája végéhez kritikai jegyzeteket, betüsoros történeti és földrajzi szótárt, a códex első lapjának facsimiléjét, és a régi Magyarország térképét veti. Ugyancsak Endlicher Monumenta Arpadiana című gyűjteményében is közli a munkát, de pusztán annak szövegét. Már Endlicher előtt is jelent meg Anonymus egy latin kiadása Kassán 1747-ben, mint doctori kiadvány. Magyar fordításban 1790-ben Lethenyei Jánostól jelent meg, szintén előszóval, végéhez pedig toldalékúl vetve a magyar urak Rákos mezején hozott azon végzése, hogy soha idegen nemzetből királyt nem tesznek. — Egy más magyar kiadás Mándy Istvántól való — Debreczen 1799. — Mindkettő elavult már és ritka, s azért nagy Szabó Károly érdeme, ki azt, az eredeti nyelvezet szerencsés utánzásával, gondosan, híven fordítva, és számos kritikai jegyzettel értékessé téve, újonnan kiadta.

Egy másik írónk e korból Hartvik püspök, ki Kálmán király megbízásából megírta Szent István életét.

Ennek Surius által változtatott szövege, Hartviknak Kálmán királyhoz intézett előszavával a Scriptores rerum hungar. Frankfurt 1600. czimű gyüjteményben, továbbá Schwandtnernél és Endlichernél, egy XII. századi hártyára írt códexből, mely egykor

Frankfurtban volt, s most a M. N. Muzeumban van. Magyarúl a Szent-István-Társulat kiadásában Érdy Jánostól.

Imre herczeg életirója is e csoportba tartozik, de nevét nem ismerjük.

A hún történetek névtelen írója. E munka kétségtelenül a hún monda alapján készült, azonban elveszett. Nyomát mindazonáltal fentartotta az, hogy Kézai és a Képes Krónika felvették annak tárgyait.

A régi magyar történetek névtelen írója, ki e munkáját Toldy szerint hihetőleg III. István alatt szerkeszté, mit abból következtethetni, hogy történetei 1161-ig mennek. E munka is elveszett, bár csonkán több példányban volt meg, s ilyet használt Kézai és a Képes Krónika is.

Végül megemlítendő az e csoportokhoz tartozók közől Sz. László legendájának írója, ki 1192 körül élhetett, midőn a pápa követei Magyarországon jártak, hogy a király szent életére adatokat gyűjtsenek. E munka szolgálhatott alapúl azon legendának, mely a Breviariumba felvétetett, s melyet a Bollandisták is feldolgoztak.

A *negyedik* csoportba oly munkák tartoznak, melyek már kész szerkesztményekből készültek. Ilyet kettőt ismerünk e korból, Kézait és a Képes Krónikát.

Kézai Simon IV. — Kún — László udvari papja volt; ő munkájában a régibb magyar történeteket I. Gézáig és részben Kálmán dolgait is azon fentemlített névtelen íróktól vette, kiknek munkáiról

„Liber cronicarum“ czím alatt emlékezik meg; Kún László viselt dolgait saját tapasztalásából írta, és a közbeeső hézagos jegyzéseket évjegyzetekből merítette.

Kézai munkája egy III. illetőleg IV. Lászlóhoz intézett dicsőítő ajánlással kezdődik; utána rövid prologus, s ezután mindjárt maga a mű „incipiunt hunorum gesta“ felirással következik. E rész 3 fejezetből áll. A második rész „incipit secundus liber de reditu“ felirással 5 fejezetből áll és III. (IV.) László uralkodásával végződik. Ezután jön még egy „Appendix“, melyben a jövevény nemesekről, az udvarnokokról szól. Horányi kiadásában ezután még egy fejezet következik „de centesimis vel potius caemento“, mely úgy látom, Horányi műve. A Podhradszky-féle kiadásban az udvarnokok után a 108 magyar nemzetség soroltatik fel, s végül 22, külföldről bevándorolt család. Endlicher kiadása az udvarnokokkal végződik, Szabó Károly magyar fordítása is ezzel.

Kézai két első kiadása Horányi Elek tudós piarista tanártól származik, ki az elsőt 1781-ben, a másikat 1782-ben nyomatta Budán. Az első sokkal hibásabb mint a második. Harmadik, jobb kiadását Hevenesi másolata után Podhradszky József adta Budán 1833-ban. A legpontosabb kiadás Endlicheré, ki azt a bécsi cs. könyvtár códexéből adta, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana című gyűjteményében; Szabó Károly jeles magyar fordítása 1862-ben jelent meg „Magyarország történetének forrásai“ című gyűjtemény III. füzete gyanánt. Endlichert kivéve

mindhárom kiadó bő előszóval kiséri a munkát, melyek között legértékesebb Szabóé.

Másik nagy fontosságú munka, mely jó részt ezen kor eseményeit tárgyalja, a bécsi Képes Krónika, melyről alább fogunk bővebben megemlékezni.

Az itt felsoroltakon kívül még három írót kell megemlítenünk. Ezek: Iuvencus Coelius Calanus dalmata, hihetőleg Dalmáczia kormányzója volt, és 1188-tól 1218-ig pécsi püspök; ő Atilla történetét írja le röviden, főleg Priscus, Jornandes és Paullus diaconus után, a monda ismeretének némi nyomaival. — Továbbá Richárd domonkosrendi szerzetes, ki Julián magyar domonkosrendi papnak és társainak nagymagyarországi útjokat írja le. És végre András mester, IV. Béla és V. István királyok káplánja, ki Károly siciliai királynak Manfréd ellen viselt háborúját írta le.

Történetírás Lajos és Zsigmond királyok korában.

A középkor második időszakában, azaz Lajos és Zsigmond királyok korában hazai történetírásunk csak folytatása az elébbinek. A hivatalos történeti feljegyzések, „libri annales regum Hungariae," II. Ulászló tanusága szerint a királyi udvarnál a legnagyobb szorgalommal és hitelességgel folytak tovább; a kolostorokban is tettek ily feljegyzéseket, de gyérebben.

Az e korban készült önálló munkák közé tarto-

zik, János görcsei esperes históriája, melyben László zágrábi püspök felszólítására írt össze egykorú és közel egykorú hazai dolgokat, különös figyelemmel saját egyházmegyéjére. Ez író meghalt 1532-ben; műve még ma sincsk inyomtatva, de bőven használták főkép horvátországi írók, mint Levakovics Ráfael, Vitézovics Pál, — szintén kiadatlanok ma még, — és Kerchelich, leginkább zágrábi egyháztörténetében,[1] ki Görcseinek gyakran saját szavait idézi.

Másik munka e korból Lajos király dolgai 1345-től 1355-ig, egy névtelentől, Endlicher véleménye szerint egy János nevű baráttól, ki Lajost Nápolyba kisérte. Ezt a munkát a Nemzeti Muzeumban levő dubniczi krónika őrizte meg számunkra, s kiadta Endlicher.[2]

János küküllői esperes, és esztergamegyházmegyei vicarius generalis, egykor Lajos király titkára, megírta Lajos király krónikáját. A mű Mária királyné idejében iratott. E munka mint Thuróczi krónikájának III. része ismeretes; megjelent többször; legismeretesebb kiadása a Schwandtner-féle, ennek Scriptores rerum hungaricarum című gyűjteményében, valamint az ennél régibb „Rerum Hungaricarum Scriptores varii," című Frankfurtban, 1600-ban megjelent gyűjteményben. Magyarúl Orosz Ferencz pálos szerzetes adta ki, Budán 1760-ban ily czímmel: Első Lajos magyar királynak dicsőséges országlásáról és élete fogytáig viselt dol-

[1] Historiae eath. eccl. Zagrabiensis. Zágráb 1770. Ívrét.

[2] Jahrbücher der Literatur. Bécs. 1826. 34-ik kötet. „Anzeigeblatt" 1—18. lapok.

gairúl, ugyan ő felsége János nevű belső titok-tartó nótáriussától (ki üdővel osztán Erdélyországban kikűllői főesperes vala, és ugyanottan az esztergomi érseknek lelki dolgokban generális vicariussa) szerzett rövid krónika. Orosz Ferencz remete sz. Pál szerzetebeli pap.

Monacis Lőrincz velenczei követ Mária királyné udvarában, megírta a királyné kértére II. Károly történetét latin hexameterekben, és a két királyné — Erzsébet és Mária — siralmas esetét. Ez utóbbi elveszett, de az elébbit Flaminius Cornelius velenczei senátor kinyomatta Laurentius de Monacis „Chronicon de rebus venetis" című munkája mellett, Velenczében 1758-ban. A vers előtt Monacisnek egy levele áll „ad serenissimam Dominam Mariam Hungariae reginam" felirással. A vers maga 560 hexaméterből áll. Ezt különben Thuróczi is felhasználta, illetőleg bővebben kidolgozta krónikája III. részének azon részében, mely a Küküllei Jánosét követi „descriptio miserabilis casus Caroli regis cognomento Parvi, nec non lugubre factum reginarum" czímmel.[1]

Zalkai Balázs ferenczrendi főnök 1420-ban; szerzetének egykorú dolgait jegyezte fel. E könyv elveszett, de a szerzet egy későbbi krónikása felhasználta azt, s ebből Döbrentei egy fontos töredéket közölt.[2]

---

[1] Lásd: Thuróczi krónikájának különféle kiadásait.

[2] Lásd: Régi magyar nyelvemlékek I. köt. 2-ik oszt. XXII. s köv lapokon.

Madius Michas rövid históriája, mely nagyobbára sovány korjegyzetekből áll, s fenlevő töredékében 1290—1330 évek közötti eseményeket foglal magában. Kiadta Schwandtner idézett munkája III. kötetében. Ebben magyarországi dolgokról a XIII. fejezet — - de domino Carolo rege Ungariae —, a XIX. — de captione Mladeni per regem Carolum Hungariae —, a XXII. — de domino Nicolao de Ungaria, Bano Dalmatiae et Croatiae —, a XXVIII. — de Michaz Bano Dalmatiae et Croatiae misso per Carolum regem Ungariae — címűek.

Zára város ostroma 1345—46-ban, egy zárai névtelentől; ez részletes dolgozat oklevelekkel is bővítve. Szintén Schwandtner közli, id. munkája III. kötetében, de nem sokra becsüli.

Egy spalatói névtelen korirata „Historia a Cutheis", 1348—66-iki spalatói dolgokat tárgyal. Az egész munka csak 3 fejezetből áll, s nehány érdekes dolgot tartalmaz. Közli Schwandtner, u. o.

Paullói Pál zárai patritius évjegyzetei — Memoriale —, melyekben 1371—1408-ig való feljegyzések foglaltatnak. Schwandtner idézett gyűjteményének előszavában azt mondja: „plus me in unico Paulli Memoriali ad iuvandam Hungaricam, non minus, quam Croatico-dalmaticam historiam, opportunae materiei deprehendere, quam in reliquis sriptoribus, exilibus iis quidem, sed titulis inscriptis superbis, et sui quasi immemoribus." Tény, hogy e feljegyzésekben sok érdekes van, sok jelentéktelen és minden fon-

tosság nélküli dolog mellett. Toldy szerint pedig[1] Magyar-, Horvát- és Dalmátországok történeteit Mária és Zsigmond korában derekasan pótolja.

Azon történeti iratokhoz, melyek eredeti feljegyzések nyomán szerkesztettek, tartozik a Margit-legenda, mely azért is fontos és becses, mert magyar nyelven van írva. Ez, a mennyire az e korbeli eddig ismert irodalmi maradványokat ismerjük, a legrégibb e korból fennmaradt emlékünk. Szűz sz. Margitnak, IV. Béla királyunk leányának és domonkosrendű apáczának élete. Ez emlék fennmaradt egy, a XVI. század elején a margitszigeti klastrom számára írt, elől hátul csonka códexben, melyet, midőn a törökök elől menekülő apáczák Nagyszombatba, majd Pozsonyba futottak, mindkét helyre magukkal vittek. Legelőször Ferrarius Zsigmond, a domonkosrend történetírója tesz róla említést 1637-ben; a XVIII. században Pray Györgynek birtokába jutott, ki azt 1770-ben kiadta. Praytól gr. Wiczay Mihály vette meg, ettől Jankowich Miklós, és ennek gyűjteményével e nagy irodalmi kincs a M. N. Muzeum birtokába került.

E códex 8-adrét alakú és kemény papírra van írva, s a másoló kéz mutatja, hogy a XVI. század első negyedében irathatott. Bizonyos azonban, hogy egy jóval elébbi eredetinek másolata, az eredeti Pray, Révay és Toldy Ferencz véleményeinek egybevetéséből valószinűleg akkor készült, mikor Róbert

[1] Lásd: A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. I. köt. 140-ik lap.

Károly Margit szentté avattatását sürgette a pápánál, tehát a XIV. század első harmadában. Toldy szerint az életrajz írója kétség kívül domonkosrendi barát volt, és ugyancsak Toldy szerint ő e munkát az első szentségvizsgáló küldöttség hivatalos irományaiból s az ez által szerkesztett deák legendából dolgozta, és pedig szabadon.[1] Irodalomtörténeti olvasókönyvében Toldy azon András barátot — Andreas Hungarus — véli szerzőjének, ki által Robert Károly Margit szentesíttetését V. Kelemen pápánál szorgalmazta 1306-ban; ugyanez volna a legenda iratásának éve is.[2]

Nagy kár az, hogy a legenda elől csonka, és így Margit élete ott kezdődik, hol őt Mária királyné a veszprémi klastrom fejedelemasszonyának átadja beöltöztetés végett; Pray e legenda kiadását egy terjedelmes históriai előszóval vezeti be, „dissertatio praevia de beata Margarita“ címmel, leírván abban a szűz származását, életét, halálát és szentté avattatásának történetét. Ezután adja a szöveget, melyet azonban, mivel az ő példányában csonka volt, a pozsonyi Sz. Kláráról nevezett apáczák tulajdonában levő, és Margit életét rövidletben tartalmazó codexből pótolt. E pótló rész után következik az eredeti szöveg, egész végig.[3] Úgy látszik, hogy kevés az, a mi hiányzik. E legendának kitünő történeti és

[1] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. I. köt. 151-ik lap.
[2] Lásd: Toldy. Irodalomtörténeti olvasókönyv I. köt. 47—48 hasonlóan.
[3] Lásd: Pray. Vita S. Elisabethae viduae . . . nec non B. Margaritae Virginis. Nagyszombat 1770. 4. r.

nyelvészeti érdemei vannak, mély pillantást enged vetnünk azon kor vallási életébe, míveltségi viszonyaiba, és mellesleg az ország történeteibe, a nemzeti irodalom állapotára IV. Béla alatt, s a hazai műtörténetébe. Előadása egyszerű, keresetlen, őszinte: nyelve szabályos és könnyű folyású, idegenségektől ment. De bizonyos egyenetlenség terjed el a nyelvtani formákon, mely azt mutatja, hogy az újabb és újabb másolók változtatgattak rajta, helyesirását pedig határozottan átalakították.[1]

E munka első kiadása Praynak köszönhető, ki azt, mint maga is mondja, kéziratból adta 1770-ben. Toldy szerint hibásan Pray után Vajda Sámuel tihanyi apát adta ki, Budán 1782-ben, kis 8-r. alakban, előszóval. Vajda is a saját kora helyesirásával adta, javítva a Praynál előforduló hibákat, de nem mindenütt értve meg eredetijét.

Egy más csoportbeli munkákhoz látszik tartozni a pozsonyi krónika, mely 1332-ig terjed, és régibb, kész szerkesztmények bővített és folytatott kiadása. Pray e művet „Chronicon posoniense", „Chronicon sub Carolo Roberto confectum" néven említi. E krónika a pozsonyi káptalan tulajdona, s hártyára van írva. Először adta azt ki Toldy Ferencz (Buda 1852). Toldy ugyan nem láthatta az eredeti códexet, mert nem találták meg, s így kénytelen volt Pray másolatát használni, melyet azután bő jegyzetekkel közölt. A

[1] Lásd Toldy, A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. I. köt. 152-ik lap.

munka e feliratot viseli „Cronica regni Hungariae“; áll 3 liberből, melyek elseje a hunok történetét adja, második a magyarokról szól, és pedig a hétmagyartól kezdve III. Endre haláláig, harmadika a vegyesházakból származott királyokról 1330-ig. A könyvek fejezetekre, ezek §-okra vannak osztva.[1]

Legérdekesebb és külalakjára is legszebb történelmi forrásunk e korból röviden a *Képes krónikának* nevezett códex, mely ép állapotában Róbert Károly haláláig terjedt.

A Képes krónika írójának, Márk barátnak nem eredeti műve, hanem compilátiója, amit ő maga is bevall annak első rubrumában, a hol ugyanis ezt irja: „Anno domini 1358 feria tertia infra octavas ascensionis eiusdem domini incepta est ista cronica de gestis hungarorum antiquis et novissimis . . . . collecta ex diversis cronicis veteribus . . . .“ Látjuk tehát, hogy különféle régibb krónikákból és forrásokból írta össze. Ezek egyike azok az „antiqui libri de gestis hungarorum“ lehettek, melyek a X. és XI. századi eseményeket írták össze, másika azon a magyarok „nemzetségeiről“ szóló munka, melyből Kézai is kivonatolt. Márk maga úgy látszik a krónika azon részeit írta meg, melyek az 1161 óta történeteket tárgyalják.

E códexnek több példánya van. Legelső helyen áll a bécsi cs. könyvtár tulajdonában levő, „Codex

[1] Lásd: Chronicon Hungarorum posoniense Buda 1852.

pictus Vindobonensis", így neveztetve gyönyörű festvényei miatt, melyek azt ékesítik, e példány Toldy szerint Nagy Lajos király udvarában készülhetett. Egy másolata volt a Teleki könyvtárban; s ez most a m. akadémia birtokában van. A bécsi példányt valószinűleg Nagy Lajos ajándékozta V. Károly franczia királynak, mikor annak fia Orleansi Lajos herczeg a király leányát Máriát eljegyezte,[1] s melyet egy századdal utóbb VII. Károly franczia király Brankovics György szerb despotának küldött ajándékba. De bár e códex a legszebb XIV. századi emlék, telve volt hiányokkal és hézagokkal, s azért, midőn azt Toldy Ferencz kiadta, kénytelen volt összevetni egyéb códexekkel és krónikákkal. E munkánál első sorban Kézait használta, másodsorban a pozsonyi krónikát; harmadik volt Lucius variánsai, melyek ez írónak „Inscriptiones Dalmaticae" című, 1673-ban Velenczében megjelent művében vannak; negyedik e códex másik hártyára írt, de csonka példánya, mely szintén a bécsi cs. könyvtár tulajdona; ötödik a m. Akadémia tulajdonában levő egykor Csepreghy Ferencz tulajdonában volt, szintén hártyára írt códex; hatodik a Béldi-féle példány, mely most az egri érseki könyvtárban van; hetedik az Akadémia tulajdonát képező

[1] Joannes Pistorius Niddanus „Regum Hungariae ex optimis scriptoribus explicata genealogia" című dolgozatában e leányt Katalinnak nevezi, s azt mondja, hogy el volt ugyan jegyezve Orleansi Lajossal, de gyermekkorában halt el. (Lásd Rerum hungaricarum scriptores varii Frankfurt. 1600. 558. lap.) Valószinű, hogy Toldy tollhibából írt Máriát Katalin helyett.

Teleki-féle példány; nyolczadik az aránylag leghibátlanabb Kaprinai-códex, mely az egyetemi könyvtáré. Ezeken kívül használta Toldy a budai krónikát, a Dubniczit, Thuróczit és Zsámboki Jánosét, mely szintén a bécsi cs. könyvtáré.[1] Mindezek segítségével sikerült Toldynak e munkát oly kiadásban nyujtani, hogy az egyike marad legbecsesebb történeti kútforrásainknak, Szabó Károly pedig a magyar fordítást készítette hozzá.

Ide tartozik még a Csepregi krónika is. Mind ez, mind az elébb említett pozsonyi és Képes krónika Toldy szerint régibb, nagyobb-kisebb mértékben rokon krónikák összeolvasztása és egyszersmind folytatása. Ezen és hasonló ez időszakban kétség kívül szerte elterjedt történetkönyveinket érthette Zsigmond király II. törvénykönyve Előszavában (1404-ben) mondván: retroactis temporibus, prout in chronicis legimus ungarorum.[2]

Itt említhető fel azon rímes krónika is, melyet Lajos király idejében, ennek egy fiatal udvari papja írt az akkor kézen forgó krónikák nyomán. Ez csonka; kezdődik a hún mondával, de már Salamon királynál megszakad. E rímes krónikát Engel adta „Monumenta Ungrica“ czímű gyűjteményében,[3] sok

[1] Lásd: Marci Chronica de gestis Hungarorum, per Fr. Toldy Pest 1867. Előszó.

[2] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiadás. I. köt. 140-ik lap.

[3] Bécs, 1809., 1—54-ik lapokon. „Fragmentum chronici Hungarorum rithmici tempore Ludovici I. regis. Hung. conscripti“ czímmel.

hibával. Hogy írója német lett volna, alaptalan gyanítás.

Megemlítendők még itt azon apró évjegyzetek, melyek különféle egyházi könyvekbe, évjegyzetek gyanánt beirattak. Ezeknek a történelmi előadás szempontjából csekély jelentőségök van, de annál nagyobb chronologiai szempontból. Ilyenek:

1. Az ú. n. Chronicon Posoniense, melyet Endlicher közöl id. gyűjteményében, s mely 997—1242-ig tartalmaz rövid, évek szerinti feljegyzéseket. Ezt először Koller adta ki a pécsi püspökség történetét tárgyazó munkája függelékében, másodszor Endlicher „Monumenta Arpadiana"-iban. Minthogy e feljegyzések a pozsonyi könyvtár tulajdonát képező Prayféle códexben találtattak: nevezte el Endlicher Chronicon Posoniensének.[1]

2. Chronicon anonymum, melyet Kovachich közöl.

3. Chronicon Varadiense, mely Nagy Lajos korában iratott, s a váradi káptalan statutumaiba közbeszúratott, s melyet néhai Batthyány György erdélyi püspök „Leges eccl. Hungariae" czimü munkájának III. kötetében lenyomatott 1827-ben. Ezzel szószerint megegyezik az úgynevezett Chronicon Zagrabiense, mely a zágrábi káptalan statutumai közé szúratott be, s melyet Koller, a pécsi püspökségről írt munkájában 1812-ben nyomatott ki.[2]

A történeti események ezen korban is a történeti

[1] Lásd: Chron. Hung. Pos. Előszó.

[2] Lásd: U. o.

és regés énekek által tétettek közkeletűekké, s így, habár nem is ezekből irattak meg a komoly, történeti művek, mint pl. az Árpádok alatt, hanem megfordítva, ezek népszerűsítették amazokat. Így találunk feljegyzéseket arra, hogy a hegedősök széltében énekelték az országban Zách Klára esetét. Kis Károly meggyilkoltatását többféleképen írták meg és énekelték, a mint azt két fennmaradt töredék mutatja. Thuróczi tanuskodik arról, hogy Hédervári Kont lefejeztetését az ő korában is hangzó czitera mellett éneklék, és Tinódi énekli: „Vitézek ott harminczketten valának, kiket sokszor hegedősök csácsogtak.“ Mindezek kétségtelenné teszik, hogy ily történeti énekek nagyobb számmal is voltak, de fájdalom, a hazánkat dúló viharok közben elvesztek.[1]

Mielőtt az e korról elmondottakat befejeznők, meg kell emlékeznünk még egy fontos és érdekes, becses maradványról, mely minden valószinűség szerint ezen kor terméke, a legrégibb históriás énekről. Ezen magyar nyelven írt ereklyénkről legelőször Pray György tudósít, ő közölte azt Cornidessel, s ettől kapta Révai azon másolatot, melyet 1787-ben meglehetősen híven kiadott. Pray ez éneket egy általa meg nem ismertetett códexből másolta, s azt a XIV. század végére, vagy a XV. elejére, utóbb határozottan a XIV. századba tette. Mailáth szerint a XII. századból való, Sándor István a Halotti Beszéddel mondja egykorúnak,

[1] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. I. köt. 147. lap. — Beöthy id. munk. 18-ik lap.

míg Horvát István XVI. századi műnek tartja. Beöthy a XV. századból keltezi.[1] Toldy szerint határozottan a m. irodalomtörténet középkorának II. időszakába való, és ő azt hiszi, hogy azon krónikák után készült, melyek a bécsi Képes krónikának szolgáltak forrásúl s nem is a történeti népköltészet, hanem az irodalom körébe utalja azt.[2] Akármint legyen a dolog, tény, hogy érdekes és becses irodalmi maradvány, s hogy a m. történelmi társulat nem választhatott magának illőbb és alkalmasabb jelszót mint ez ének bevezető szavait. „Emlekezzenk régiekrel."

Történetírás Mátyás és a Jagellók korában.

Történetirásunk, a mennyiben ez időszakban magyarok által kezeltetett, ismét csak az előbbinek folytatása, sőt a régi kort illetőleg igen korlátolt jelentékű, miután kezelői inkább bővítő leirók mint eredeti forrásokból merítők voltak, mondja Toldy Ferencz e korszak történetirásának jellemzésében.[3]

Fenmaradtak e korból a következő munkák:

1. *A budai krónika*, Chronicon budense.

Nevét onnan vette, hogy 1473-ban Budán nyomatott Hess betüivel. Ez volt az első magyarországi

[1] Lásd: Beöthy. Id. munk. 18-ik lap.
[2] Lásd: Toldy. A m. n. irod tört. 51-iki kiad. I. köt. 164. lap.
[3] Lásd: U. o. II. köt. 45-ik lap.

nyomtatvány; 1838-ban második kiadást ért, szintén Budán, Podhradszky József által, ki azt két másolatból közli; ezek a Menestarfer-féle 1481-iki bécsi, — mely ma az egyetemi könyvtárban őriztetik, hová a Hevenesi-könyvtárral jutott —, másika az Ocskay Antal bácsi püspöké; végre Wenzel Gusztáv vetette azt össze a bécsi cs. könyvtárban levő eredetivel, mert az egyetlen Magyarországon volt példány, mely a Báthory család birtokából sok viszontagság után a Nemzeti Muzeumba került, nem volt fellelhető. E krónika csupán magyarországi dolgokat tárgyaz 1468-ig.[1] Kezdődik egy, László budai préposthoz és Mátyás király viczekanczellárjához intézett előszóval, melyben az író munkáját a nevezettnek ajánlja. Maga a krónika 2 részből áll; az első a magyarok eredetéről, Pannoniába jövetelérol, a különféle népekkel itt vívott háborúiról, kiűzetésökről, és Scythiába való visszamenetelökről szól. A második rész a magyarok második bejövetelét tárgyalja, egész Mátyás király megkoronáztatásáig. A Podhradszky-féle kiadás végére egy bő, betürendes névmutató van vetve.

A budai krónika névtelen írója, munkájának elejét Kézaiból, a hunok és a magyarok történetét I. Endréig a bécsi Képes krónikából, vagy a kettővel közös forrásból írta ki; innen Sz. Lászlóig ez utóbbival rokon, de sok helyt rövidített szöveget ad; Kálmántól II. Géza haláláig ettől majdnem függetlent,

[1] Lásd: Chron. Hung. Poson. Előszó.

bár némileg soványabbat, ezentúl ismét a Képes krónikával egyezőt, majd ismét Küküllei János krónikáját veszi fel Lajos királyról, és Máriától Mátyásig pár lapon futja át e nevezetes század dolgait.[1]

2. A dubniczi krónika, melynek szerkesztője szintén ismeretlen. Ez Salamonig a bécsi krónikának, ettől kezdve Endréig jelentéktelen módosítással a budainak másolata, de nevezetes az által, hogy nagy Lajos történetébe beigtatta egy névtelen kortárs elbeszélését, és 1473-tól, hol a budai krónika végződik 1479-ig folytatólag írja le az ország történetét, de Mátyásnak nem igen kedvez.

E krónika valamikor az Illésházyak dubniczi könyvtárában volt, honnan nevét is vette, az utolsó Illésházy ajándékából, azzal együtt a Nemzeti Muzeumba került. Endlicher 1826-ban értekezett róla[2], s azt nem csak megismertette, hanem I. Lajos történetét, Mátyás történetének folytatását, melyek e códex eredeti részei, ki is adta, bár hibásan.[3]

E kettőnél sokkal fontosabb:

3. Thuróczi János híres krónikája, melyet compilátora forrásokból egészített ki, és a maga idejéig folytatott. Thuróczi János krónikája első kiadása 1485 előtt jelent meg Velenczében, évszám és hely nélkül; később 1488-ban Brünnben és Ágostában;

---

[1] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. II. köt. 45-ik lap.

[2] Jahrbücher der Literatur. Bécs 1826. 33. és 34-ik köt.

[3] Lásd: Chronic. Hung. Poson. Előszó, és Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiadás II. köt. 47-ik lapokon.

e két kiadást. valamint a bécsi cs. könyvtárban levő hártyacódexet használta fel Schwandtner a maga gyűjteményében.[1] A munka Thuróczinak levelével kezdődik Drag Tamáshoz, Mátyás király kanczellárjához, erre rövid előszó következik, s azután maga a krónika I. része, mely 24 fejezetből áll, s a magyarok eredetével kezdődik és Átilla haláláig tart. A II. rész rövid prologussal kezdődik, és a magyaroknak Pannóniába való visszajövetelén kezdi, azaz, a honfoglalással, és 99 fejezeten végig tárgyalja eleink történetét Róbert Károly haláláig. A III. rész Küküllői János műve, kezdődik ennek prologusával, és 55 fejezetben Nagy Lajos uralkodását írja le. Ezt követi Thuróczi János praefátiója ad egregium dominum Magistrum Stephanum de Haserhag iudicis curiae regiae protonotarium, in descriptionem miserabilis casus Karoli regis, cognomento parvi, nec non lugubre factum reginarum Hungariae". E rész 8 fejezetből áll. A IV. rész praefátióval kezdődik, és Mátyásig megy, illetőleg ennek sabáczi győzelméig.

Toldy szerint[2] Thuróczi a bécsi Képes krónika valamelyik teljes példányát írta le, számos közbeszúrásokkal, leginkább az első részben. Mária és Kis Károly történetét részint Monacis Lőrinczne fentebb említett hexameteres költeményéből, végre a Kis Károly halálától Mátyásig történteket szintén részint kortársaktól és hivatalos irományokból, részint saját tudo-

[1] Lásd: Schwandtner id. gyűjteményében I. köt. 39-ik lap.
[2] Lásd: A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. II. köt. 46-ik lap.

másából merítette. Thuróczi végzárköve a régi magyar történetírás épületének, melyet kedélyes őszinteség, vallásos hit és nemzeti érzelem a hagyomány, ének és hivatalos kútfők drágaköveiből egyszerűen, minden mesterkéltség nélkül rakott.

Ez időszakbeli történetirók közé tartoznak még:

Dombrói Márk a remetei pálos szerzet előljárója Mátyás király alatt, ki első írta meg szerzete évkönyveit, ezek azonban, fájdalom elvesztek.

Gyöngyösi Gergely, ki szintén e szerzet történetét írta meg; ennek munkája megvan kéziratban a budapesti egyetem könyvtárában.

Magyar Bálint — Valentinus de Hungaria — szintén pálos barát, II. Ulászló alatt, ez remete Sz. Pál csodatételeit írta meg. E munka megjelent Krakóban 1507-ben.

A látókövi névtelen néma barát, ki a XVI. század elején kolostora történetét írta meg. Ez „Fundatio lapidis refugii“ címmel megjelent Bécsben 1774-ben, Wagner kiadásában [1]

A legendae sanctorum regni Hungariae in lombardica historia non contentae névtelen szerzője. A magyar szentek e legendái először hely és év nélkül jelentek meg ívrétben; megvan e kiadás a M. T. Akadémia könyvtárában. Utóbb Strassburgban 1486-ban;

[1] Lásd: Analecta Scepusii sacri et profani. Bécs 1774. II. köt. hol az idézett munka a 69—79. lapokon van lenyomtatva. Címe: Anonymi carthusiani fundatio lapidis refugii, seu monasterii beati Joannis baptistae.“

Velenczében Paep budai könyvárus költségén 1498-ban, s ismét Velenczében 1512-ben, e kiadás megvan a budapesti egyetem könyvtárában; és Dlugoss Szaniszló-legendája mellett Krakóban 1511-ben, e kiadás megvan a budapesti egyetem és a N. Muzeum könyvtárában. Ebben magyar szentek: Szent László, Sz. Zoerard és Benedek, Sz. István, Sz. Gellérd, Sz. Imre.

E korból Dalmácziának is több történetírója ismeretes. Ilyenek:

Ghetaldi Bernát domonkosrendű szerzetes, ki 1470 körül a raguzai jeles emberek életét írta meg.

Barbeta János szintén domonkosrendi pap, ki 1480 körül Dalmáczia történetét írta meg.

A spalatói érsekek emlékezetének névtelen írója Ennek munkáját először Lucius adta ki Scriptores rerum dalmaticarum című, 1666-ban megjelent gyűjteményében, utóbb Schwandtner a maga többször idézett gyűjteménye III. kötetében.

Sebenicoi Márton, egy dalmát krónika szerzője 1489-ben. Ez még eddig nem jelent meg, s nem is tudjuk hol van.

Marullus Márk, ki 1510 körül a diokleai névtelen pap délszláv történetét fordította dalmát nyelvből és a dalmátországi feliratokat is összegyűjtötte. Ezt is mint a spalatói névtelen munkáját elébb Lucius, utóbb Schwandtner adta ki.

Tubero Lajos apát saját kora történetét írta meg, Mátyás halálától 1522-ig, e munkában a Magyarországon, s az ettől délre fekvő országokban történt

dolgok vannak terjedelmesen, híven, valódi történelmi szellemben, s egyszermind ékesen megírva. Mátyásnak azonban ő sem igen kedvez. E korbeli munkák közől ez a legnevezetesebb és hazánk történetére nézve is legfontosabb munka. Tubero munkája először Frankfurtban jelent meg 1603 és 1627-ben, a kiadó epistola dedicatóriájával, bő indexszel; az 1603-iki frankfurti kiadás szerint javítva bő tartalomjegyekkel ellátva, és Werbern Jánoshoz intézett ajánló levéllel Schwandtner gyűjteményének II. kötetében. 1784-ben egy ragúzai kiadást is ért.

Fel kell említenünk e helyen azon külföldi írókat, kik bizonyos tekintetben szintén a mieinknek nevezhetők részint azért, mert hazánkban, vagy ha nem is itt, Mátyás király pártfogása alatt írtak. Ezen kor írói közől ismeretesek:

A Ferrarai Carbo Lajos; ez egyideig Magyarországban élvén egy dialagust írt Mátyás király tetteiről. E munka eredetije, mely Mátyás királyé volt, jelenleg a M. T. Akadémia kézirattárában őriztetik. Eddig még kiadatlan.

A florenczi Naldi Naldius, ki egy szép levélben — epistola de laudibus augustae bibliothecae ad Mathiam Corvinum — értekezett, s ugyanezt egy leiró költeményben is — de laudibus augustae bibliothecae carminum libri IV — is dicsőítette. Naldi munkáját először adta Jaenich Meletemata Thorunensia című gyűjteményében, (1726-ban), majd Bél Notitia Hungariae novae című munkájában.

A narnii Galeotti Martius, Mátyás király könyvtárnoka, ki urának bölcs mondásairól és tetteiről készített egy gazdag tartalmú munkát Corvin Janus részére „Commentarius de Mathiae Corvini egregie sapienter, iocose dictis ac factis“ címmel. E munkát először Torday Zsigmond adta ki Bécsben 1563-ban, utána többen, így Torday Zsigmond előszavával, Janus Pannoniusnak Galeotushoz írt verseivel a Sriptores rerum hugaricarum varii című gyűjteményben, ugyanígy Schwandtnernél. 1723-ban jelent meg egy kis 8-r. kiadás a tyroli Gwercher János Józseftől. A munka czíme: Salomon Hungaricus, sive Commentarius elegantissimus de potentissimi, felicissimi ac florentissimi Hungariae regis Matthiae Corvini sapienter, egregie, fortiter et iocose dictis ac factis. A Pozsonyban összegyűlt magyar rendeknek van ajánlva. A kiadó a könyvecske végéhez teszi a hunok és magyarok fejedelmeinek sorozatát Atilától kezdve III. (VI.) Károlyig. Magyarúl megjelent Kazinczy Gábor fordításában, s egy másik kiadása Barna Nándortól bő előszóval.

A modenai Cortese Sándor, pápai titkár, ki Mátyás harczait dicsőítette egy szép költeményben, 1485 után — de Mathiae Corvini Regis Ungariae laudibus bellicis; — e munka, nem tekintve költői szépségeit, főkép történelmi szempontból érdekes. Egy másik könyve, melyben Mátyásnak békeműveit akarta tárgyalni, elmaradt. Cortesius művét 1531-ben Obsopaeus adta ki először a Mátyás király példányá-

ból, melyet György brandenburgi őrgróftól, Lajos király neveltetésének igazgatójától kapott. Utána Brenner Márton adta ki Bonfiniusnak 1543-ban adott kiadása végén, Obsopaeus ajánló levelével Haller Sebestyénhez majd Zsámboki adta ki Bonfiniusának, végén, Bázelben 1568-ban. Azóta is többször jelent meg, így „Livii Hungarici Antonii Bonfinii historicae orationes selectae“ Kassa 1732, végén.

A palermói Ranzani Péter lucerai püspök és 3 éven át nápolyi követ Budán, Mátyás király mellett, ki főleg a Beatrix királyné által vele közölt hivatalos feljegyzések segélyével írt egy rövid magyar történetet — Epitome rerum ungaricarum per indices descripta. — E munka rövidsége daczára nagyfontosságú, mert szerzőjének hiteles források álltak rendelkezésére, s ő elfogulatlanúl és óvatosan írt, Mátyás korára nézve pedig, melyet mint szemtanu láthatott, teljes hitelességű. Ranzaninak királyi códexe Wolfenbüttelben, a Bakocs Tamás számára ékesen másolt példány a Nemzeti Muzeumban van. Először kiadta Zsámboki, Bécs 1558-ban, másodszor Pécsi Lukács Nagyszombatban 1579-ben, s azóta is többször, így Bongars és Schwandtner gyűjteményeikben, és Budán 1746-ban. Ranzani volt az is, ki Mátyás felett dicsbeszédet tartott. Schwandtner kiadásában legelőször is Zsámboki János ajánló levelét közli Miksa cseh királyhoz és ausztriai főherczeghez; következik Listhi János királyi titkár verses dedicátiója, végre Ranzani szövege, mely 39 indexben tárgyalja az ország

történetét; Pannóniáról, vagyis a régi és új Magyarország leirása, a Duna eredete és folyása, a hunok, s ezek Európából való kipusztulása után áttér a magyarok történetére, s azt egész Ferdinánd királyig viszi.

Ascolii Bonfini Antal Beatrix királyné felolvasója. Mátyás, kiben oly rendkívül sok érzék volt a tudományok iránt, az ország valamennyi káptalani és szerzetesi könyvtáraiban egy teljes magyar történet megírhatása végett mindennemű történeti feljegyzéseket összegyűjtetett, s Bonfinit először is a hún történet megirásával bízta meg. Halála után Ulászló is pártfogolván Bonfinit, ez nem csupán a hunok történetét írta meg, de a magyarokét is 1495-ig „Rerum hungaricarum decades quinque" címmel. Az utolsó decasnak azonban csak öt könyve készült el. „A sok meddő tudománynyal és mesékkel terhelt, kevés kritikán és gyakran részrehajlással írt nagy munka érdeme számtalan, nála nélkül elveszendett adatok fentartásában áll, s különösen Mátyás és Ulászló korára megbecsülhetetlen kútfő" mondja Toldy.[1] Bonfinit a beszterczei Brenner Márton adta ki az Ulászló példányának a költő Istvánfi Pál által nyert hibás másolatából, Bázelben 1543-ban, de csak az első 3 decast. Ebben a kiadó ajánló levele van Révai Ferencz thuróczi főispánhoz; Bonfin praefátiója. A nyomtató előszava. A Bonfin által használt írók névsora és a munka 3 decasa. Mellette még ki vannak

[1] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. II. köt. 49. lap.

nyomtatva Herold Chronologia Pannoniae című dolgozata 3 lapon, és Hungaricae historiae coronis czímmel három író munkája, t. i. a nápolyi Ritius Mihályé, de regibus Ungariae, Callimachus Experiens Atilája, és Cortesius műve. Heltai kiadása csak Mátyás történetét adja. Ebben előszó van szikszói Fabricius Balázstól, azután a kolosvári főiskola tagjaitól írt dicsőítő költemények, s végre maga a história. (Kolosv. 1565.) Teljesen Zsámboki adta először Bázelben 1568-ban. Ebben előszó van Zsámbokitól, Brenner levele Révaihoz, Zsámboki Appendixe Bonfiniushoz, Broderics „Descriptio Ungariae"-je, Herold „Chronologiája". Ritius munkája, Callimachus és Oláh Miklós Atilája, Cortesius munkája Obsopaeus előszavával és bő index. Megjelent egy kiadása Hanauban 1606-ban, Budán is 1770-ben index nélkül, és még több más. Legismertebb az 1744-iki pozsonyi, és legjobb az 1771-iki Bél András-féle. Magyar kivonatot adott e munkából 1574-ben Heltai a maga krónikájában; németül pedig két kiadása jelent meg 1545-ben Bázelben, „des allermechtigsten Künigreichs in Ungarn wahrhafftige Chronick" etc. czímmel, Boner Jeromos előszavával, 3 decas, és 1581-ben Frankfurtban ily czímmel: „Ungarische Cronika das ist ein gründliche Beschreibung des allermechtigsten und gewaltigsten Königreichs Ungern", etc. Feierabend Zsigmond kiadó előszavával gr. Zrinyi Györgyhez. E kiadás az egészet közli. — E munkán kívül írt még Bonfini két másikat is, egyiket „libellus de Corvinae domus origine" czím-

mel, másikat az osztrák háboruról 1486—7.; ezek átmentek ugyan nagy történetébe is, de az utóbbi nem egészen.

A toscanai Callimaco Fülöp, kit közönségesen Callimachus Experiens-nek is neveznek, ki Magyarországon mulatása közben határozta el magát azon munka megirására, mely neki a magyar történetek irói közt „tacitusi szelleme és mívelt előadása által oly kitünő rangot biztosít", mondja Toldy.[1] E munkájának czíme: „De rebus ab Uladislao polonorum atque hungarorum rege libri tres". Először Ágostában jelent meg 1519-ben, azután különféle gyüjteményekben, így a Schwandtnerében is. Megvan a Scriptores rerum hongaricarum varii czímü gyüjteményben, Brutusnak, a munka egy kiadásához irt előszavával. Ugyancsak Brutus előszavával, és Callimachusnak Brutus által irt életrajzával, s Callimachusnak Kázmér lengyel királyhoz irt előszavával Schwandtnernél. Más munkája, melyet azonban inkább csak alakja tesz becsessé „de gestis Atilae regis", mely először Hagenauban 1531-ben, azután Brennernek 1543-ban és Zsámbokinak Bonfinihez adott toldalékában jelent meg.

A velenczei Balbi Jeromos elébb váczi, utóbb pozsonyi prépost. Ez is irt egy magyar történetet, de e munkája elveszett.

Ez időből való Mátyás menyegzőjének és a

[1] Lásd: A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. II. köt. 49-ik lap.

királyné koronázának leirása is Schwandtnernél, és a „Scriptores rerum hungaricarum varii“ című gyűjteményben.

A *legelső magyar nyelven* írt történeti munka a XVI. századból való. Egész eddig az iskolákban deákúl írt krónikából tanulták a növendékek az ország történetét, a nép pedig hagyományaiból és a hegedősök énekéből. E szerint Nándorfejérvár elveszésének leirása az első önálló magyar történeti mű, melynek megirására szerzőjét kétség kívül az esemény fontossága s azon körülmény bírta, hogy abban maga is részt vett. E munkát Jankowich említi a Tudományos Gyűjtemény 1817-iki folyamában,[1] de sem közelebbről meg nem ismertette, sem azt nem tudjuk hová lett. E códex ugyanis elébb Jankowiché volt, tőle a Nemzeti Muzeum könyvtárába került, de ugyancsak Jankowich onnan ismét kölcsönvette, s azóta senki sem tudja hollétét. Jankowich szerint e munka így kezdődik: „Az Landor Fejrvar elveszessenek oka e vót es igy esett.“ Ez alatt értetik Nándorfejérvárnak 1521 szeptemberben Oláh Balázs és Murgai János várnagyok általi első meghódolása Szolimán előtt. Jankowich szerint e munkát okvetlenül oly ember írta, ki jelen volt a vár ostrománál.[2] Irodalomtörténetének legújabb kiadásában Toldy e munka szerzőjéül Zay Ferenczet († 1570) Verancsics konstantinápolyi követtársát és felsőmagyarországi

[1] I. köt. 53. lap.

[2] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. 51-iki kiad. II. köt. 105-ik lap.

főkapitányt nevezi.[1] Egyebet azonban ő sem tud róla mondani, mert fájdalom a munka elveszett.

Legújabban azonban találtak kutatóink egyes kisebb történeti feljegyzéseket magyar nyelven, a milyen pl. „Kászonszék eredete 1490 tájról", továbbá „Marosszék tisztei nemek és ágak szerint" 1491—1515, említve az Erdélyi Magyar Társaság munkái közt, az utóbbi ki is adva egy 1775-iki másolat után a Századok II. évfolyamában.[2]

A történelem népszerüsitését ez időben is a történeti regék, énekek és hadi dalok végezték. Ezek révén főkép Mátyás korában a nép köztudatába mentek át e jeles király dicső országlási és hadi tettei, azonban itt is áll az, a mit már a Lajos és Zsigmond korszakáról fentebb mondottunk, hogy már nem a krónika és történetírás merítettek ezen forrásból, hanem megfordítva, ezek dolgozták fel a krónikákban megírt eseményeket verses alakban, természetesen felcziczomázva azokat költői sallangokkal, mesés inventiókkal. A kenyérmezei diadalról Bonfini így emlékezik: „Az ütközetet követő tábori lakoma hadi dalok közt telt, s a vezérek és főemberek dicséretei mesterkéletlen, rögtönzött énekekben zengedeztek". Mátyás király asztala felett Galeotti szerint gyakran versek énekeltettek, mert úgymond „Magyarországban zenészek és hegedősök vannak, kik a baj-

[1] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. IV. kiad. 62-ik lap. — Beöthy. Id. munk 23-ik lap.

[2] Lasd: Toldy A m. n. irod. tört. IV. kiad. 39. lap.

nokok tetteit hazai nyelven lakoma felett hegedőszó mellett éneklik. Mindig valamely jeles vitézi tett énekeltetik meg; tárgyban nincs fogyatkozás soha, mert miután Magyarország különféle nyelvű ellenségek között fekszik, háborúra mindig találkozik alkalom. Szerelmes dalok pedig ritkán énekeltettek, hanem többnyire a törökök ellen viselt dolgok jönnek szönyegre, ékesen tárgyalva". Felemlíti Galeotti a király élénk figyelmét is, melylyel e költeményeket hallgatta. Hasonlót beszél Báthori Miklós váczi püspök udvaráról is. Ezekből kitünik, hogy a történeti népköltészet folyvást lényeges részét tette a népéletnek s hogy azt különös énekes kar mívelte. A dicső énekvilág letünt, mondja fájdalmas felsohajtással Toldy,[1] korunkra felőle csak egy hangocska sem jutott, kivévén azon egyszerű imadalt, melyet a nép Mátyás választatásakor Pest utczáin örömzsibongva hangoztatott. Újabb időben azonban Thaly Kálmán a Századok 1872-iki folyamában kiadott egy egykorú éneket „Szabács viadalja" czímmel, mely 1476-ból való, 150 versből áll, és melyet történetkútfői fontosságán kívül tömött, szemlélhető s élénk előadás tesz becsessé. Ezekhez járult legujabban Geszthy László éneke 1525-ből.[2]

* * *

[1] Lásd: Irod. tört. 51-iki kiad. II. köt. 65-ik lap.
[2] Lásd: Toldy. A m. n. irod. tört. IV. kiad. 37-ik lap.

Ezzel befejeztük volna rövid előadását régi hazai történetirásunknak. Láttuk, hogy minél inkább közeledünk az új korhoz, annál nagyobb számban vannak történeti munkáink. Fájdalom azonban, magyar nyelven vajmi kevés volt, s a mi volt is, mily kevés maradt fenn abból. A hazánkban oly sokszor dúló háborúk és pusztítások nemzeti életünknek ez emlékeit is áldozatúl követelték. De abból is, a mi fenmaradt, azon vigasztaló tudatot meríthetjük, hogy a tudományok, s azok egyik ága a történettudomány is jeles mívelőket számlált Magyarországon.

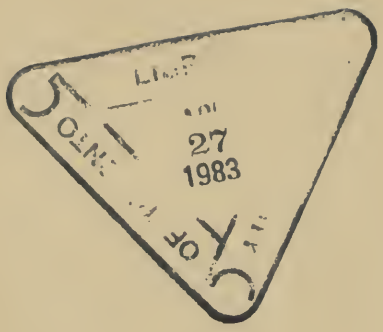
27
1983

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKE

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRAR